

Қаҳрамон Ражабов

Мадаминбек

24

ҚАХРАМОН РАЖАБОВ
ҚАХРАМОН РАЖАБОВ

ҚАХРАМОН РАЖАБОВ

ҚАХРАМОН РАЖАБОВ

ҚАХРАМОН РАЖАБОВ

ҚАХРАМОН РАЖАБОВ

Мадамминбек

(рисола)

Қахрамон Ражабовнинг «Мадамминбек» романи ўз вақтида ўзбек адабиётида янги бетни очди. Романида миллий тарих ва ҳаётнинг ҳақиқатлари тўғрисида янги равишда фикр қилинган. Романида миллий тарих ва ҳаётнинг ҳақиқатлари тўғрисида янги равишда фикр қилинган. Романида миллий тарих ва ҳаётнинг ҳақиқатлари тўғрисида янги равишда фикр қилинган.

Қахрамон Ражабовнинг «Мадамминбек» романи ўз вақтида ўзбек адабиётида янги бетни очди. Романида миллий тарих ва ҳаётнинг ҳақиқатлари тўғрисида янги равишда фикр қилинган. Романида миллий тарих ва ҳаётнинг ҳақиқатлари тўғрисида янги равишда фикр қилинган.

Қахрамон Ражабов

ТОШКЕНТ
«ABU MATBUOT-KONSALT»

2011

ISBN 978-99-53-0-1111-1

УДК 94(575)(092) Мадаминбек
ББК 63.3(5У)6
Р17

Лойиҳа муаллифи:
тарих фанлари доктори Қ.К. Ражабов

Тақризчи:
тарих фанлари доктори, профессор С.С. Аъзамхўжаев

Сўзбоши

Туркистон тарихида юрт озодлиги ва мустақиллиги учун курашган мард ва фидойи ўғлонлар кўпчиликини ташкил қилади. Ҳарбий саркардалар, лашкарбошилар ва ҳукмдорлар билан бир қаторда халқнинг турли табақалари орасидан чиққан оддий, бироқ жасур ва довжорак кишиларнинг номлари Ватанимиз миллий озодлик ҳаракати тарихи саҳифаларига зарҳал ҳарфлар билан битилган. Туркистон истиқлоли учун курашган мана шундай жўмард шахслар ўртасида марғилонлик мард йилит – Мадаминбек қўрбоши – Муҳаммад Аминбек Аҳмадбек ўғли (1892–1920) алоҳида ажралиб туради.

Мазкур тарихий рисолада сўз Мадаминбек фаолияти ҳақида боради. Ушбу сағрлар муаллифи 20 йилдан ортиқ вақт давомида мазкур сиймо ҳақида ўзи тўплаган маълумотлар ва ёзган мақолаларини умумлаштириб, ушбу китобчага тартиб берди. Мадаминбек шахсиятини очиб берувчи айрим хужжатлар ва шеърлар ҳам рисолага киритилди.

Ражабов, Қаҳрамон.
Мадаминбек (рисола) / Қ. Ражабов; лойиҳа муаллифи Қ.К. Ражабов. – Т.: «ABU MATBUOT-KONSALT» нашриёти, 2011. – 40 б. – (Тарих ва тақдир).

Ушбу тарихий рисолада Туркистон мустақиллиги учун курашган Мадаминбек қўрбошининг сувраги ва сийраги яхши очиб берилган. Навқирон истеъдоди олимнинг бу асарига Туркистон қўрбошилари ўртасида алоҳида ажралиб турган Мадаминбекнинг ҳарбий ва сиёсий фаолияти, юрт озодлиги йўлида олиб борган курашлари батафсил ёритилган. Муаллиф архив хужжатлари ва бошқа манбалар асосида илк маротаба Мадаминбекнинг тўлақонли сиймосини ярата олган.

Мазкур тарихий рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

УДК 94(575)(092) Мадаминбек
ББК 63.3(5У)6

Мадаминбекнинг суварти ва сиёрати

Мадаминбекнинг асл номи Муҳаммад Аминбек бўлиб, у 1892 йилда Марғилон агрофида – hozирги Тошлоқ тумани Садда қишлоқ фуқаролар йиғини худудидаги Сўкчилик қишлоғида ўрта ҳол хўнароманд оиласида таваллуд тошган. Мадаминбекнинг отаси Аҳмадбек ўрта бўйли, тўладан келган ва келишган одам бўлганлигини марғилонликлар яхши эслашади. Аҳмадбекнинг ота-боболари Қўқон хонлиги даврида турли лавозимларда ишлаган ва уларнинг макъеи баланд эди. XX асрнинг бошларида Аҳмадбекнинг Марғилонда кагта дўкони мавжуд бўлиб, боз устига дўкон соҳибининг ўзи моҳир хўнароманд ҳам ҳисобланган. Мадаминбекнинг онаси эса ўз даврининг оқил аёлларидан бўлган, айрим маълумотларга қараганда, у ўз ҳовлисида мактаб очиб, отиний сифатида ёш қизларни ўқитган. Мадаминбекнинг Мақсудали ҳамда Мамадали исмли икки акаси ҳамда Меҳринисо ва Майрамнисо номли икки онаси ҳам бўлган.

Хуллас, Мадаминбекнинг ота-онаси ўз даврининг саводли ва билимдон кишилари бўлиб, улар маҳалла-қўй ва қариндош-уруғлари даврасида бообрў одамлар саналган. Ана шундай муҳитда ва маърифатли оилادا voyга етган Мадаминбек тўғри сўзли (амин), дўстларига садоқатли, мулоҳазали, имон-эътиқодли ва диёнатли йиғит бўлиб voyга етди. Шу билан бирга, Мадаминбек жисмоний жиҳатдан бақувват ва довжорак, ташқи кўриниши кўркем ва ўктам йиғит бўлган.

Мадаминбек Марғилондаги мактаб ва маҳаллий мадрасани тугатгач, таҳсилни давом эттириш учун Бухорои шарифга жўнашта аҳд қилади. Бироқ тақдир Мадаминбекка мударрис ёки уламо бўлиш қисматини раво кўрмай, уни миллий озодлик курашининг тўс-тўполонлари ичига ташлайди. Маълумки, бу пайтда Туркистон минтақасининг кагта худуди, шу жумладан, Фарғона водийси Россия империяси томонидан босиб олинган бўлиб, халқимиз оғир мустамлакачилик зулми остида яшаётган эди.

Мадаминбек Биринчи жаҳон уруши арафасида Россия империясининг мустамлакачилик зулмига қарши Фарғона водийсида кўтарилган турли ғалаён ва исёнларда фаол қатнашади. Шунинг учун ўлкадаги рус полицияси уни 1914 йили камоққа олади. Суд Мадаминбекнинг ўзи қилмаган жиноятлар (қотиллик ва ўтрилик)ни ҳам бўйнига қўйиб, уни Сибирдаги Нерчинск деган жойга 14 йил муддатга каторгага ҳукм қилади. Хуллас, оқподшо суди Мадаминбекнинг сиёсий ишига «жиноий фаолият» тусини бериб, унинг истибод ва зулмга қарши кураши моҳиятини юзсизларча сохталаштиради. Шундай қилиб, ёш Мадаминбек ҳаётининг уч йили дахшатли Сибирь ўрмонларида ўтган. Бироқ йиғирма ёшдан сал ошган навқирон йиғит учун бу йиллар исзиз кетмайди. Айнан узоқ ва совуқ Сибирдаги оғир ва машаққатли ҳаёт Мадаминбекни келгуси курашлар учун чиниқтириб, уни юрт озодлиги ва истиқлоли учун бўладиган ҳаёт-мамог жанглирига ҳозирлайди.

Мадаминбекнинг шахсий ҳаёли ҳақида жуда оз маълумотлар сақланиб қолган. У икки марта уйланган. Биринчи хотинининг исми Қумрихон бўлиб, бу аёл эри Сибирга жўнатилгач, бошқа кишига турмушта чиқиб кетган. Марғилонлик кекса кишиларнинг хотирлашларича, Мадаминбекнинг бу аёлдан фарзанди бўлмаган. Мадаминбек кейинчалик – 1918 йил баҳорда марғилонлик Абдураззоқ Сиддиқов – Абдураззоқ зақўнчининг ёш ва гўзал қизи Саодатхонга уйланган. Орадан икки йил ўтиб, Мадаминбек фожиали ҳалок бўлганидан кейинги тўс-тўполонлар ва ур-йиқитлар, тўхтовсиз таъқиб ва таъйиқлар нағижасида Саодатхоннинг ҳомиласи (Мадаминбекнинг туғилмаган ягона зурриёти) нобуд бўлган. Хуллас, Мадаминбекдан ёдгор бўйли бирорта авлод қолмаган.

Мадаминбекнинг турмуш ўртоғи Саодатхон ая Абдураззоқ қизи (1903–1994) ушбу сагтрлар муаллифи билан 1989 ва 1991 йилларда Марғилонда қилган суҳбатларида хотирлашича, Мадаминбек кўзлари бўйли, тўладан келган, кенг елкали, икки юзи қизил, қора кўзлари чирақлаб турадиган ҳамда хотиржам ва босиқ гапирадиган одам бўлган. Мадаминбек қиёфасининг ушбу тасвири унинг сақланиб қолган ягона суварти (бу суварат 1920 йил Тошкентда олинган)да ҳам ўз исботини топган.

Мадаминбек беқлик унвонини кўрбоши бўлганидан сўнг олган эмас. Марғилон шаҳри ва Сўкчилик қишлоғидаги кекса-

лар, Маргилонда яшовчи Мадаминбекнинг қайсинглиси Ибодатхон ая (1910 йилда туғилган), жиянлари Давронбек ва Тоҳир Сиддиқов, шунингдек, Тошлоқ туманидаги Садда қишлоғида яшовчи жияни (опасининг ўғли) Одилжон хожи Зокировнинг 1999 йилда хотирлашларича, Мадаминбек насл-насаби жиҳатидан бек бўлган. Бироқ Россия империяси Кўкон хонлигини тугатиб, Фарғона водийсини босиб олганидан сўнг Мадаминбекнинг авлодлари ўз мавқеларини йўқотган эдилар.

Мадаминбек айни пайтда исломий илмларни пухта эгаллаган художўй ва тақводор одам бўлган. У китоб мутолаа қилишни хуш кўрган. Мадаминбек муқаддас Куръони карим ва машхур озарбойжон шоири Фузулийнинг девонини каерта борса доим ўзи билан олиб юрган. Баъзи манбаларда ёзилишича, Мадаминбек Туркистоннинг буюк истиқлол шоири Чўлпон шеърларини севиб ўқиган. Мадаминбек иштирок этган гурунларда кўпинча суҳбат мавзуси шеърятга бориб уланган. Мадаминбек ўз она тили – ўзбек тилидан ташқари тожик, рус ва француз тилларини яхши билган.

Қизил армия ва большевикларга қарши курашнинг бошланиши

Мадаминбек 1917 йилдаги Февраль инқилобидан кейин сиёсий маҳбус сифатида озода қилинди ва у Маргилонга қайтиб келди. «Шўро Уламо» жамиятининг раҳбарлари Мадаминбекни шахар миршаблари бошлиғи – қўрбошиси лавозимига бежиз тавсия этишмайди. Агар у қотил ва ўғри бўлганида нуфузли улаомлар ва зиёлилар унга бу лавозимни таклиф қилишмаган бўларди. Шуниси ажаблანарли ҳолки, Туркистонда большевиклар ҳокимиятни зўравонлик йўли билан эгаллагач, Фарғона вилояти ҳарбий комиссари К. Осипов Мадаминбекни Маргилон милицияси бошлиғи этиб тайинлаш ҳақидаги буйруққа қўл қўяди ва уни тегишли қуроляроғ билан таъминлайди. Архив манбаларида келтирилишича, 1918 йил январь ойининг охиригача Мадаминбек шу лавозимда хизмат қилади.

Бироқ большевиклар ва совет режимининг халққа қарши сиёсати Мадаминбекни озодлик ва мустақиллик учун курашга ундади. 1918 йил март ойининг бошларида Мадаминбек ўз

милиционерлари билан истиқлолчилар сафига ўтди. Мадаминбек, айрим сиёсатдонлар ва тарихчилар ҳозир ҳам даъво қилаётганидек, Кўкон хони бўлиш учун эмас, балки Фарғона водийсида тинчлик ўрнатиш ва босқинчилардан юртни тозалаш учун қўлга курул олди. (Қаранг: Ражабов Қ. Мадаминбек // «JanpatMaqon», 2008/Mart, 52–61-бетлар.)

Мадаминбек кейинчалик Фарғона халқига қарага қилган муурожаатида бу ҳолни қуйидагича изоҳлаган эди: «Мен Туркистон Муқторияти ҳукумати ҳаракати Қўқонда бўлган пайтда шўроларга хайрихоҳ муулмон қўшинларини қўллаб-қувватлашни зарур деб ҳисобладим, яъни большевиклар ҳокимиятини халқ учун энг яхши ва фойдали деб ўйладим. Лекин кейинчалик шунга англадимки, большевиклар фаолияти фақат бойлар, деҳқонлар ва камбағалларни таланидан иборат экан. Шунинг учун ҳам мен большевиклар хизматини ташладим ва Эски Маргилон ҳукумати қўрбошилигидан [аслмда Маргилон шаҳар милицияси бошлиғи лавозимидан – Қ.Р.] кетдим» (Фарғона вилояти давлат архиви, 121-фонд, 1-руйхат, 219-иш, 34-варақ).

Тез орада Мадаминбек агрофида Маргилон ва Тошлоқдаги жасур, чапани йигитлар тўпланиши. «Яқсатут булис (волости) Габува қишлоғидаги Мадаминбек суруҳининг қароргоҳига оммавий равишда маҳаллий ёшлар келиб қўшилларди», – деб ёзилади 1918 йилга оид совет расмий ҳужжатларидан бирида.

Хуллас, 1918 йил баҳорда истиқлолчилар сафига ўзил-кесил ўтган Мадаминбекнинг қўл остида даставвал 1000–1500 йигит бор эди. «Дехқондан сўнги яқтагини тортиб олган» совет ҳокимиятига қарши курашиш Мадаминбекнинг асосий маглаби бўлган. Фарғона водийсидаги миллий озодлик ҳаракати сафига Мадаминбек сингари салоҳиятли саркарданинг келиб қўшилиши жуда катта аҳамиятга эга бўлди. Бу пайтга келиб қизил армияга қарши ҳаёт-мамот жангларини бошлаган бошқа қўрбошилар «советлар билан ҳамкорлик қилиш»дек аччиқ ва ноёб тажрибага эга эмас эдилар. Қўрбошилар Туркистон минтақасида совет ҳокимиятини тугатишни ўз олдларига мақсад қилиб қўйган бўлишса-да, ҳарбий тайёргарликлари анча паст эди.

Мадаминбекнинг сафдошлари. Истиқлол жанглари

Мадаминбек ўз кўшини билан асосан Марғилон шаҳри ва унинг агрофидаги туманларда фаолият кўрсатган. Мадаминбек раҳбарлигида Соли Маҳдум, Исмоил Полвон, Усмонбек, Фаёз Маҳдум, Қозоқжонбек, Хошим Пахлавон ва бошқа йирик кўрбошилар фаолият кўрсатган. Соли Маҳдум унинг асосий ўринбосари ва ўнг қўли ҳисобланган.

«1919 йил январда Мадаминбек қўл остида 16 000 кишидан иборат армия бўлган», – деб таъкидланади Фарғона вилояти совети номига 1919 йил 27 январда йўлланган ўта шошилинч маълумотномада. Уша йилнинг ўрталарига келиб эса Мадаминбек раҳбарлигидаги 25 000 йилит совет режими ва қизил армияга қарши истиқлол жанглари олиб борган. Бу пайтда Фарғона водийсидаги бошқа йирик кўрбошилардан Шермухаммадбек (1893–1970) қўл остида 20 000 йилит, Катта Эргаш кўрбоши (тахминан 1882–1921) ихтиёрида эса 15 000–16 000 йилит бўлган.

Қизил армия қисмларига қарши бўлган бир қатор жангларда Катта Эргаш кўрбоши мағлубиятга учрагач, тарқоқ ҳолдаги кўрбошилар кучини Мадаминбек ўзининг ягона кўмондонлиги остига бирлаштиришга муваффақ бўлди. Мана шундай шароитда Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракати олдида кўролли кучларни шакллантириш ва уларнинг жанговар тайёргарлигини ошириш асосий вазифа сифатида кун тартибига қўйилган. 1918 йилнинг иккинчи ярми Мадаминбек учун янги ва замонавий кўшинни ташкил этиш даври ҳисобланади. Марғилон шаҳридан 12 қақирим шимолда жойлашган Гарбува қишлоғида (ҳозирги Тошлоқ туманида) аввал Мадаминбекнинг, сўнгра Шермухаммадбекнинг асосий қароргоҳи жойлашган эди. Гарбувалик кекса гувоҳларнинг шохидлики беришича, ўша пайтда қишлоқ яқинидаги кўхна қабристон агрофида сақланиб қолган қадимги қалъа харобалари, эски кўрғон ва турли миноралар ўрнида Мадаминбек махсус қароргоҳ – ўрда қурдирди. Худди шу ерда бутун Фарғона водийсидан Мадаминбек ҳузурига келган ўн минглаб йилитлар қиличбозлик машқини, милтиқ отиш-ни, пулемётлар ва замбараклардан фойдаланишни ўрганишди. Архив хужжатларида келтирилишича, кейинчалик «Мадаминбек

кўшинлари сафида 90 та рус офицери бўлиб, бу офицерлар унинг йилитларига ҳарбий сабоқ берган». Совет разведкаси маълумотларига қараганда, фақат Мадаминбекнинг штабида 40 дан орტიқ рус офицери (Белкин, Никольский, Ситняковский, Радзиевский, Поправский, Лазарев ва бошқалар) фаолият кўрсатган. (Россия Федерацияси давлат архиви [ГАРФ], 4379-фонд, 1-рўйхат, 14-иш, 270-фарақ). Бундан ташқари, Мадаминбек кўшинида турк, озарбойжон ва афғон зобитлари ҳам бор эди. Кейинчалик Мадаминбек билан Фарғона водийсида турган рус крестьянлар армияси ўртасида ўзаро сулуҳ тузилди.

Гарбувадаги қароргоҳда ўқ-дори ва снаряд ишлаб чиқариладиган, милтиқлар ясаладиган, замбарак ва тўшлар қуйиладиган корхоналар ҳамда заводлар бўлган. Мадаминбек бундай ҳарбий устахоналарни яна Наманган агрофидаги Учтепа қалъаси, Чорвоқ қишлоғи ва Андижон уездидаги Қўқонқишлоқда ҳам қурдирган эди. Қўқонқишлоқдаги ҳарбий устахона Мағзум ҳожининг кўрғонида жойлашган бўлиб, бу ерда кўплаб қурооллар ясалган (Россия давлат ҳарбий архиви [РГВА], 149-фонд, 1-рўйхат, 191-иш, 1–17-варақлар).

Кейинчалик қуроол-яроғ ишлаб чиқарадиган махсус корхоналар Бухоро республикасининг кўплаб шаҳарларида австриялик ва бошқа хорижий ҳарбий мутахассислар томонидан қурилади. Масалан, 1920 йил охирида, Ҳисорда ўқ-дори заводи ишга туширилиб, завод ишини 4 нафар австриялик уста бошқарган. Бундан ташқари, Ҳисорда самарқандлик Турсунбойнинг биродари Одил назорати остида ишлайдиган ҳарбий устахона ҳам мавжуд бўлган (Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, 46-фонд, 2-рўйхат, 19-иш, 12–14-варақлар).

1918 йил 30 сентябрда Мадаминбек бошчилигидаги кўшин Эски Марғилонга кириб, бозор майдонини эгаллайди. Бозордаги халойиқ Мадаминбек ва унинг йилитларини кагга хурсандчилик ва олқишлар билан қутиб олган. 8 октябрда унинг йилитлари шаҳарда жойлашган қизил аскарлар отрядига хужум қилди. Марғилонликларнинг мадади ва Ҳимоясига таянган Мадаминбек йилитлари қизил аскарлар билан бўлган тўқнашувдан кейин деярли талафотсиз шаҳарни тарқ этишди. Совет режими раҳбарлари ва қизил армия кўмондонлиги марғилонликларга ультиматум (талабнома) топшириб, агар улар Мадаминбекни большевикларга ушлаб беришмаса, шаҳар вай-

рон қилинишни таъкидлашди. Бироқ большевикларнинг бу таҳдиди истиқлолчилик ҳаракатининг қатнашчилари ва тинч аҳолини ўз мақсадида қайтара олмади. Октябрь ойида ва ундан кейин ҳам мадаминбекчилар бир неча марта Марғилонни озода қилиш учун қизил аскарларга қарши шиддатли ҳужумлар уюштирганлар. Қизил аскарлар эса Марғилон шаҳридаги тарихий ёдгорликларни вайрон қилиб, гаровга олинган тинч аҳолини олиб ташлашди. Хусусан, Андижон шаҳрида ўрнашган Х. Салаев бошчилигидаги қизил аскарлар отряди Мадаминбек кўштини Эски Марғилонни озода қилганлигидан хабар топагач, Андижондан Марғилонга келиб, бу кўҳна ва тарихий шаҳарни тузлар ва замбараклардан ўққа тутиб, бутунлай вайрон қилган (Фарғона ВДА, 121-фонд, 1-рўйхат, 31-иш, 160-варақ). Хуллас, ўзбек халқи томонидан Марғилон шаҳрида 2000 йил давомида яратилган гўзал ва бебаҳо меъморий обидаларни қизил аскарлар ер билан яқсон қилиб ташлаган. Шаҳарни талон-торож қилиш билан биргаликда Марғилондаги тинч аҳоли вакиллари ҳам қирғин қилingan. Мадаминбек кўрбошининг ҳарбий кучлари озчилик бўлганлиги учун унинг йигитлари шаҳардан чеклинишга мажбур бўлган.

1918 йилнинг кузида Мадаминбекнинг янги шаклланган армияси Андижон агрофидаги жангларда ёрқин ғалаба қозонди. Қизил армия жангчилари ўз командирини И. Орловдан ажралди ва 170 аскарни йўқотиб, шаҳарга қочиб кирган. Мадаминбек бу жангда иккитадан замбарак ва пулемёт, анча миқдордаги милитикларни ўлжа олди.

Бу ҳолатни ўз пайтида коммунистик партия тарихчиси С. Муравейский (В. Лопухов) ҳам қуйидагича эътироф қилган эди: «Босмачилик билан ҳарбий жиҳатдан қуралиши жуда қийин бўлмақда. Бу пайтда Марғилон уездининг ҳақиқий хўжайини Мадаминбекдир. Босмачилик ҳаракати 1918 йил охирига келиб совет ҳокимиятига катта хавф солиб турибди».

Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатига умумий раҳбарлик 1918 йилнинг охирига келиб Мадаминбек кўлига ўтгач, Катта Эргаш ва унинг таъсиридаги баъзи йирик кўрбошилар, хусусан, Холхўжа Эшон (тахминан 1874–1920) унга бўйсунушидан бош тортидилар. Бу кўрбошилар узлари мустақил фаолият кўрсатишга интилдилар.

Хуллас, бу пайтда Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатининг иккита катта маркази вужудга келди. Бу марказлар

вужудга келишига нафақат йирик кўрбошиларнинг нуфузи, балки водийдаги ўзига хос жуғрофий ҳолат ва сиёсий вазият, этник жараёнлар ва асрлар давомида шаклланган Фарғона халқининг менталитети ҳам кучли таъсир кўрсатди.

Мадаминбек бошчилигидаги биринчи марказ вилоятнинг Скобелев, Андижон ва Наманган уездларини қамраб олган эди. Мадаминбекнинг бош қароргоҳи Марғилондан унча узоқ бўлмаган Яккабут волостидаги Гарбува қишлоғида жойлашган эди. Унинг асосий ўринбосарлари Шермухаммадбек ва Соли Маҳдум ҳисобланган.

Бу ҳаракатнинг иккинчи маркази Катта Эргаш бошчилигида Кўқон уездида жойлашган бўлиб, унинг қароргоҳи Янгиқўрғон волостидаги Бачқир қишлоғида эди. Ўш уезди ва Олой воҳасида ҳам Катта Эргашнинг таъсири нисбатан кучли ҳисобланган. Унинг асосий ўринбосарлари Муҳиддинбек (тахминан 1877–1922) ва Эшмухаммад кўрбоши (Эшмаг кирғиз) эди.

Совет ҳокимиятининг талончилиги ва зўравонлиги унга қарши курашни кескин тус олдирди. Истиқлолчиларнинг мақсади она юрт Туркистондан қизил аскарларни ҳайдаб чиқариб, халқни озода этиш бўлган. 1919 йил 24 январда Мадаминбек бошчилигидаги минг кишидан ортиқ йилит Эски Марғилон шаҳрига ҳужум қилдилар ва шаҳарни босқинчи қизил аскарлардан озода этиб, уни икки кун ўз қўлларида сақлаб туришди. Архив ҳужжатларида келтирилишича, Мадаминбек Марғилон марказидаги ўрда таги майдонида туриб, шаҳарнинг оқсоқоллари ва нуфузли кишилари билан кенгаш қурган ҳамда қизил армияга қарши жангларнинг режасини ишлаб чиққан. Мадаминбек кенгашда сўзлаган нутқида совет режимида қарши курашда фақат халқ вакилларига таянишни маълум қилди.

1919 йил 18 февралда Мадаминбек кўшнлари Фарғона вилоятининг маркази Скобелев (ҳозирги Фарғона) шаҳрига ёриб кирди. Қизил аскарлар билан истиқлолчилар ўртасида шаҳар кўчаларида қизгин жанглар бўлди. Мадаминбек йигитлари шаҳардаги вилоят қамоқхонасига ҳужум қилиб, у ерда ҳибсда сақланаётган 200 та сафдошларини озода этишди ва узларни ўзлари билан олиб кетишди. Мадаминбекнинг бу жасоратига тан бериш керак. Чунки бу пайтда Фарғона вилоятида М. Сафонов кўмондонлигида 20 000 кишилик яхши қуроолланган қизил аскарлар мавжуд эди.

Истиқлолчилар кўлини бутун водийда фаол жанг ҳаракатларини олиб боришди. 20 февралда 1 500 кишидан иборат кўшн Наманган уездининг энг кагга шаҳарларидан бири бўлган Чустни эгаллади. Бироқ Скобелевдан кўшимча қизил аскар кучлари егиб келгач, 28 соатлик шиддатли жанглардан сўнг истиқлолчилар шаҳарни тарк этишга мажбур бўлдилар.

Бу пайтда совет режими Фарғона водийсида амалда фақат йирик шаҳарлардагина сақланиб қолган эди. Водий қишлоқлари асосан Мадаминбек ва унга қаршли қўрбошилар қўлида бўлган. Мадаминбек тинч аҳолини ҳарбий ҳаракатлар пайтида шаҳарлар ва йирик қишлоқларни тарк этишга чақирди. Бу истиқлолчилик ҳаракати раҳбарининг ортиқча қон тўкилишига йўл қўймаслик учун кўрган гадбири эди.

Қўрбошилар қурултойлари ва Туркистондаги

истиқлолчилик ҳаракатининг моҳияти

Туркий халқларда қурултой ва ҳарбий кенаш ўтказиш анъанаси қадимдан мавжуд бўлган. У

Буюк Турк хоқонлиги (Кўктурк хоқонлиги) ва Эфталлийлар (Оқ хуннлар) давлатлари даврида пайдо бўлиб, камида бир ярим минг йиллик тарихга эга. XX аср биринчи чоратида қизил армияга қарши курашган Туркистон ватаншарварлари қурултойларда ўз ҳарбий йўлбошчиларини сайлашган, ўтган жанглардан сабоқ ва хулосалар чиқариб, бўлгуси жанг режаларини муҳокама қилишган. Қурултойларда Олий бош қўмондон билан биргаликда ҳарбий дасталарнинг қўмондонлари – қўрбошилар ҳам сайланган. Совет режимига қарши қуроли ҳаракатни ташкилий жиҳатдан уюштиришда қўрбошилар қурултойларининг аҳамияти шунинг учун ҳам жуда кагга бўлган.

Афсуски, истиқлолчилик ҳаракати тарихи совет даврида мутлақо бузиб кўрсатилди ва сохталаштирилди. Туркистон озодалиги ва мустақиллиги учун шимолдан келган ёв – россиялик қизил аскарларга қарши фидокорона курашган кўзғолончилар совет сиёсатчилари ва тарихчилари томонидан «босмачи» ва «халқ душмани» сифатида кўрсатилиб, қарийб 75 йил давомида жамоатчилик фикри шу йўналишда шакллантирилган эди. Топалитар ва авторитар режим ҳукм сурган йилларда қўрбошилар

фаолияти, улар ташкил қилган хукуматлар, қўрбошилар қурултойлари идораси (институту) ҳам илмий жиҳатдан ҳолис ўрганилмади.

Совет режимига қарши қуроли ҳаракатни ягона қўмондонликка бўйсундириш мақсадида «Шўрои Исламия» ва «Шўрои Уламо» ташкилотлари ташаббуси билан 1918 йил март ойининг охирида Қўқон яқинидаги Бачқир қишлоғида Фарғона водийсидаги бутун қўрбошиларнинг биринчи қурултойи чақирилди. Қурултойда Кагга Эргаш, Мадаминбек, Шермухаммадбек, Нурмухаммадбек, Маҳкам Ҳожи, Омон Полвон, Ислоом Полвон, Сотиболди Қози, Раҳмонқул, Холхўжа Эшон, Эшмат, Охунжон, Парпи, Умар Чоли, Ойбола, Жонибек Қози, Муҳиддинбек каби 40 дан ортиқ қўрбошилар қатнашди. Қурултойда яқинда ҳалок бўлган Кичик Эргаш қўрбоши (тахминан 1885–1918) ўрнига Кагга Эргаш қўрбоши (уни Мулла Эргаш ҳам дейишган) Фарғона водийсидаги қуроли ҳаракатнинг Олий бош қўмондони қилиб сайланди ва ўша давр хужжатлари тили билан айтганда унга Амир ал-муслимин унвони берилди. Ўзбек совет тарихчиси Шомухтор Шомардиевнинг ёзишича, Кагга Эргашнинг ўринбосарлари қилиб Мадаминбек ва Шермухаммадбек тайинланди.

Бачқирдаги қурултойда Қўқон шаҳрида атиги 72 кун фаолият кўрсатган Туркистон Мухторияти ҳукуматининг Тошкентдан юборилган қизил гвардиячи ва арман дашноқларидан иборат отрядлар томонидан қонга ботирилгани, Қўқон шаҳрининг аёвсиз талангани ва ўн минглаб бегуноҳ тинч аҳолининг оммавий равишда қирғин қилингани батафсил муҳокама этилди. Минтақада мустабид совет режими ва большевикларга қарши бошланган истиқлолчилик ҳаракатининг дастлабки бир ойлик якунлари чиқарилиб, кураш натижаси таҳлил қилинди. Қўлга киритилган ҳарбий зафарлар билан биргаликда йўл қўйилган хаго ва камчиликлар ҳам қурултойда қайд этиб ўтилди.

Қурултойда қўрбошилар бутун Фарғона водийси аҳолиси номита махсус Хитобнома тайёрлашди. Хитобномада Фарғона халқи босқинчиларга қарши озодлиқ курашига даъват этилган эди. Азаддан эркка ташна, босқинчилар ва бошқа бегона кучлар олдида ҳеч қачон қўрқувга тушмайдиған фарғоналиклар бу мушоагга «лаббай» деб жавоб берилди ва тезда ўн минглаб йилитлар кўзғолончилар қўлини сафларини тўлдирди.

Бачқирдаги курултойнинг энг катта аҳамияти яна шундан иборатки, унда истиқлолчилик ҳаракатининг стратегик мақсади – бош ғояси ва амалий ҳаракатлар тактикаси ишлаб чиқилди. Туркистоннинг миллий истиқлоли ва мустақиллиги қуроли ҳаракатнинг бош мақсади, унинг устувор йўналиши ва ғояси, деб эълон қилинди. Кейинчалик ҳаракатнинг турли босқичларида шароит тақозоси ва муайян кучларнинг тазйиқи билан тактик йўл ўзгариб турса-да, лекин бош ғоя – Туркистон мустақиллиги учун кураш истиқлолчилик ҳаракатининг асосий мақсади ва моҳияти бўлиб қолаверди.

Мадаминбек – Олий бош кўмондон ва ҳукумат раҳбари

Андижон уездидаги Ойимқишлоқда (Қорасувдан 14 чақирим шимоли-ғарбда жойлашган; ҳозирги Андижон вилояти Жалолқулуқ тумани ҳудудида) 1918 йил ноябрь ойининг бошларида Фарғона водийси кўрбошиларининг иккинчи курултойи бўлди. Курултойда истиқлолчилик ҳаракати раҳбарлари қизил армия ва совет ҳокимиятига қарши курашнинг дастлабки яқунларини чиқардилар. Шунингдек, ушбу анжуманда кўрбошилар дасталарининг ўзаро ҳамкорликда иш олиб бориши зарурлиги таъкидланди, яқинлашиб қолган қиш мавсумидаги жанг ҳаракатлари белгилаб олинди. Архив хужжатларида келтирилишича, «Фарғона водийси ҳудуди ҳарбий ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун йирик кўрбошилар уртасида қуйидаги тарзда тақсимланди: Андижон уездида Маҳкам Хожичи, қароргоҳи – Ангузбак; Уш уездида Холлўжа Эшон, қароргоҳи – Новқат; Наманган уездида Омон Полвон; Кўкон уездида Катта Эргаш, қароргоҳи – Дамкўл атрофида; Скобелев уездида Мадаминбек» (Ўзбекистон Республикаси Президентининг давонининг архиви, 60-фонд, 1-рўйхат, 49-иш, 4-варақ).

Совет манбаларидан олинган мазкур хужжатни инкор қилмаган ҳолда кўзғолончиларнинг ўзлари томонидан келтирилган маълумотларни ҳам қараб чиқайлик. Йирик кўрбоши Шермухаммадбекнинг хотираларига таянган ҳолда туркиялик тадқиқотчи Али Бодомчининг ёзишича, бу пайтда Мадаминбек (Марғилон), Катта Эргаш (Кўкон), Шермухаммадбек ва Нурмухаммадбек (Иккаласи Гарбува – Яккаут), Холлўжа

Эшон (Ўш), Парпи (Андижон), Муҳиддинбек (Олой), Омон Полвон (Наманган), Жонибек Қози (Ўзган) каби йирик 9 лашкар-боши қўл остида 78 та кўрбошилар дасталари ҳаракат қилган. Кўрбошиларнинг аксарияти 25–40 ёшлар атрофида бўлган.

Бу пайтга келиб водийдаги кўрбошилар ўртасида Мадаминбекнинг нуфузи сезиларли даражада ошган эди. Курултойда кўрбошилар узоқ давом этган баҳс ва мунозаралардан сунг Катта Эргаш ўрнига Мадаминбекни бутун Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатининг Олий бош кўмондони қилиб сайлашди. Катта Эргаш ва Шермухаммадбек Мадаминбекнинг ўринбосарлари этиб белгиланди.

1919 йил октябрь ойининг сўнги кунларида Фарғона водийсидаги барча йирик кўрбошилар ва халқ вакиллари яна Ойимқишлоқда тупландилар. Истиқлолчилик ҳаракати тариҳидаги энг йирик курултойлардан бири бўлган ушбу анжуманда, архив хужжатларининг далolat беришича, водийда ҳаракат қилаётган 150 дан ортиқ кўрбошилар дасталари туртга йирик лашкар боши: Мадаминбек, Катта Эргаш, Шермухаммадбек, Холлўжа Эшон кўмондонлиги остида бирлаштирилди.

Мадаминбек кўшинлари Жалолободдан ғарб томонда, Катта Эргаш Кўкондан шимоли-шарқ томонда, Шермухаммадбек Марғилондан шимоли-шарқ томонда, Холлўжа Эшон эса Ўшдан ғарб томонда фаолият кўрсатишлари келишиб олинди. Курултойда Фарғона водийсидаги кўзғолончилар кўшинининг Олий бош кўмондони қилиб яқдиллик билан Мадаминбек қайта сайланди (Қаранг: РГВА, 110-фонд, 3-рўйхат, 84-иш, 19–24-варақлар; 149-фонд, 1-рўйхат, 75-иш, 48–50-варақлар).

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, курултойларда фақат Олий бош кўмондонлар сайланмаган, балки ҳукуматлар ҳам тузилган. 1919 йил 22 октябрда Помирнинг Эргаштом (Иркештам) овулида, ҳозирги Қирғизистоннинг Хитой билан чегарасида истиқлолчилик ҳаракати йўлбошчилари ва крестьянлар армияси раҳбарларининг ўзаро анжумани бўлди. Бу йирик анжуман (курултой)да Фарғона водийсидаги тинч аҳоли вакиллари, шунингдек, Россиянинг Қошғар (Хитойга қарашли Шарқий Туркистон)даги собиқ консули И. Успенский ҳам иштирок этди. Анжуманда водий аҳолиси турли қатламлари манфаатларини ҳимоя қилаётган Фарғона ҳарбий муҳолифати томонидан Мадаминбек бошчилигида Фарғона муваққат м, хторият ҳукумати

тузилди. Хукумат таркибига 16 маҳаллий аҳоли вакиллари ва 8 рус, ҳаммаси бўлиб, 24 киши киритилди. Мадаминбек ҳукумат бошлиғи бўлиши билан бирга Олий бош қўмондон қилиб сайланди. Рус крестьянлар армиясининг раҳбари К. Монстров унинг ўринбосари, генерал-майор Х. Муҳанов ҳарбий вазир қилиб белгиланди. Хукумат таркибига яна Ҳакимжон Азимхонов (молия вазири), адвокат Ненсберг (ички ишлар ва адлия вазири), Плотников, полковник Фенин, капитан Сулаймон Кучуков ва бошқалар киритилди. Мадаминбек ушбу машваратда Туркистон халқи учун демократик руҳдаги мустақил мусулмон давлатини тузиш уларнинг энг олий мақсади эканлигини алоҳида таъкидлади (РГВА, 149-фонд, 1-рўйхат, 107-иш, 58-варақ). Мадаминбек демократик хусусиятдаги давлат қуриш тарфдори бўлиб, у бошқа қўрбошилардан тубдан ажралиб турарди. Мадаминбек Европа давлатлари ва АҚШдан большевикларга қарши кураш олиб бориш учун иқтисодий ва ҳарбий ёрдам олишга интилган.

Мадаминбекнинг Сафоновга мактуби

Бутун Фарғона водийсида бўлгани сингари Марғилон ва унинг атрофларида ҳам 1919 йил баҳори ва ёзида қизил аскарларга қарши жанглар авж олиб кетди. Мадаминбек 1919 йил 11 мартда Фарғона fronti қўшинлари қўмондони Михаил Владимирович Сафонов номига йўллаган мактубида истиқлолчилар қандай мақсад йўлида курашаётганликларини, бу ҳаракатнинг моҳияти ва «босмачи» деб кимни айтиш кераклигини яққол кўрсатиб берган эди. Шунингдек, Мадаминбек бу мактубда ўзларини пролетариат ҳимоячиси ва капиталистларга қарши курашувчи қилиб кўрсатаётган қизил армия жангчилари ва командирларининг ҳақиқий босқинчилар тўдасига айланганликларини ҳам таъкидлайди.

Мадаминбек томонидан ёзилган ушбу мактубнинг асл нусخаси ва унинг рус тилидаги таржимаси бутунли кунда Москвадаги Россия давлат ҳарбий архиви (РГВА) фондларида сақланмоқда. Бу мактуб тарихий адабиётларда «Мадаминбекнинг Сафоновга мактуби» номи билан машҳур. Қуйида ушбу мактубнинг тўлиқ матнини келтириб ўтмоқчимиз (мактуб муаллиф томонидан рус тилидан ўзбекчага қайта таржима қилинди):

«Фарғона fronti қўшинлари қўмондони гр(ажданин) Сафоновга!

Шу йилнинг 7 мартида сиз томонингиздан Фарғона мусулмонлариغا қарата чиқарилган мурожаатномадан армиянгизни тозалаш учун белгиланган жойда беҳуда қон тўкилишига йўл қўймаётганингизни биллиб, мен Фарғона вилояти оқ гвардия қўшинлари қўмондони сифатида бу ташаббусингизни қутлайман, чунки қизил армия ёки аниқроқ айтганда босқинчилар тўдаси (банда), аввалига капиталистларга қарши курашиб, охирида ўзлари ҳам капиталистларга айланган, масалан, отряд бошлиқларининг биттасидан 20 млн. сумлик мол-мулк топилган, соф большевистик коммунистик босмачилар тўдаси бизнинг камбағал, ярим оч мусулмонларимиздан сунги кўрпа ва кийимларини тортиб олишди. Буларнинг барчаси капиталистлар томонидан эмас, балки пролетариат томонидан қилинди ва бизнинг мусулмонларимиз қўлидан тортиб олинди, чунки капиталистлар бу вақтда совет ҳокимиятининг босиб олиниши натижасида юқориси айтилган жойдан четга чиқиб кетишга шонилмоқда эдилар.

Тарининг лўндасини айтсам, бизнинг халқимиз онги ўз турмушида Карл Маркс ёки большевиклар дастурини қўллаб кўриш даражасида ҳали ривожланмаган. Агарда сиз – ҳокимият тенасида ўтирган кишилар, мусулмонлар турмушини озми-кунми тушунадиган бўлсангиз, умуман, уларга ҳаққоний кўз билан боқсангиз, нақадар ожизликларингизни ва бу соҳадаги беҳуда уринишларингизни кўрасизлар. Фақат биз – мусулмонлар эмас, балки сиз – овруполиклар ҳам, мен сизларнинг хатти-ҳаракатингиздан хулоса чиқариб айтаянман, хали у даражага етган эмас. Туркистонда бўлса, яна қайтараман, Сизлар қиладиган иш йўқ ва бу ерда ўравонлик билан фақат душманлар ортирашасиз, холос...

Сиз Федерация тузилади деб эълон қилдингиз, халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини эълон қилдингиз, шундай экан, нега сиз уларни бизга бермайсиз? Ёки бизнинг фақат мусулмон бўганлигимиз учунми?! Бизга кўнглимиз тусанганча яшашга имкон беринг, майли, сиз эълон қилган ширларга биз амал қиламиз, бизларга ўзимиз хоҳлагандек бошқарув усулини танлашга имкон беринг, ахир биз – мусулмонлар кўпчиликни ташкил қиламиз-ку! Аммо ўравонлик қилманг, қайтараман, иссиқ ўрнимизни советманг ва охири кўрпимизни ҳам тортиб олманг, акс ҳолда камбағалларимиз советдан музлаб қолишади.

Сизни мулоҳазали киши сифатида кўриб, мен мана шу улкан миқёсли ишлар борасида шахсан ўзингиз билан суҳбатлашмоқчиман. Хеч нарсадан қўрқманг. Сизнинг ҳаётингиз менга керак эмас. Мен сизга Мадаминбек сифатида сўз берайман, сизнинг шахсиятингиз дахлсизлигича қолади. Агарда сиз, ҳақиқатан ҳам халқни уйласангиз ва унга қайишмоқчи бўлсангиз, унда менинг ҳузуригма келинг ва биз сиз билан ҳозирги ва келажакдаги ишларни муҳокама қиламиз. Яна қайтараман, мендан чўчиманг, чунки большевиклар айтганидек, мен қароқчи эмасман, мен ҳақимда эса юборайтган вакилим маълумот бериши мумкин. Менинг сўзим муқаддас ва мен уни бузмаймаман. Сиз билан учрашишга, яхши на- тижаларга эришишимизга ишониб қоламан.

Фаргона вилояти оқ гвардия қўшинлари қўмондонни:

Мадаминбек

Штаб адъютанти Ш(табс) капит(ан): Дикий.

Фаргона вилояти оқ гвардия қўшинлари қўмондонни сизнинг фикрингизни, учрашув қаерда ва қачон бўлиши ҳақида сизга юборилган одамлар билан кичик хат орқали жавоб юборишингизни илти- мос қилади. Мадаминбек (учрашувга) боришни кечиктирмайди.

Штаб адъютанти Ш(табс) капит(ан): Дикий.

1919 йил март ойининг 11-куни».

(РГВА, 28113-фонд, 1-рўйхат, 1-иш, 1-варақ.)

Туркистондаги миллий истиқлол ҳаракатининг таниқли намоёндаси Мадаминбек қўрбошнинг асл мақсади, қиёфаси, аъмоли ва дардини мазкур сиймо ҳақидаги ҳар хил нуқтаи на- зарда ёзилган мақолалар ва китоблардан кўра унинг ўзи битган атиги бир варақлик ушбу мактуби кўпроқ очиб беради. Ушбу мактуб воситасида Мадаминбекнинг кўнлига кириб бориш, унинг қалб тугёнлари ва дилини кўриш мумкин бўлади.

Мадаминбек ҳақидаги эътирофлар

Мадаминбек сиймосида саркардалик, давлат ва сийсаг арбобиға хос сифатлар ўзаро мужассам бўлган. У Фаргона водийсидаги истиқлолчиларнинг ҳақиқий маънодаги доҳийси, тан олинган йўлбошчиси эди. Мадаминбек водийдаги совет ҳокимияти органлариға муқобил равишда ўз сийсий бошқарув усулини ўрнатди. Бундай бошқарув усулини

яна Фаргона водийсида Кагга Эргаш ва Шермухаммадбек, Бу- хоро республикасида Иброҳимбек, Мулла Абдулқаҳор, Фузайл Маҳдум, Анвар Пошо ва Салим Пошо, Самарқанд вилоятида Очилбек, Хоразм республикасида эса фақат Жунаидхон каби сардорларғина жорий этган эдилар.

Мадаминбек қисқа муддат ичида ўз агрофила ақлли маслаҳатчиларни тўплади ва уларнинг кўмаги билан яхши тай- ёрланган ходимларни Фаргона водийсининг ҳамма жойларига ўз вакиллари сифатида юборди. Мадаминбек жўнатган бундай вакиллар водийнинг барча шахарлари ва кагга қишлоқларида бўлиб, туб халқларни мустабид совет режими ва босқинчи қизил армияға қарши курашға оёқлантирдилар.

«Мадаминбек турли сийсий оқимдаги кишиларни бирлаш- тира олди. Шунинг учун ҳам ҳеч қайси қўрбоши унингчалик куч- қудратига эга бўлмаган эди», – деб ўша пайтдаёқ ёзган эди унинг ғоявий муҳолифларидан бири, совет ҳарбий тарихчиси В. Кув- шинов.

«Ўз олдига совет ҳокимиятини ағдариш ва Фаргона Мухтория- тини тиклаш вазифасини қўйсан Мадаминбек тадбиркор сийсатчи ва уддабурон таниқлотчи фазилатлариға эга эди», – деб тан оли- нади большевикларнинг 1919 йилға оид расмий ҳужжатларидан бирида (РГВА, 149-фонд, 1-рўйхат, 108-иш, 162-варақ).

«Мадаминбек бизнинг раҳбарлик фаолиятимизда йўл қўйган хато ва камчиликларимиздан усталик билан фойдаланарди. Унинг ўз бошқарув аппарати, ўзининг трибунали ва «гениитаби» бўлган: у қонунлар чиқарган», – деб эътироф қилади Мадаминбекка қарши курашган душманларидан бири А. Грамагович. Бу фикрни Ма- даминбекни жанг майдонларида яхши билган қизил комиссар М. Поликовский ҳам ўз хотираларида тасдиқлайди.

«Муҳаммад Аминбек маргилонлик бўлиб, ниҳоят сийсатдон, бошир, тадбирли қаҳрамон эди, – деб таърифлайди уни юртдо- шимиз Шаҳобиддин Яссавий (1919, Туркистон – 2010, Истанбул). – Озод Туркистон қурувчи, номдор бўлган бахтсиз, бу буюк той- мас қўмондонни танитимоқ учун ҳар қанча сузласак, арзишға эга- дир. Ҳақиқатан, дин, ватан ва миллат фидоси бўлган». Мадамин- бек доимо «Туркистон – Туркистон халқининг юрти. Душманни юртимиздан ҳайдаймиз!» – дерди.

Мадаминбек билан большевиклар

Ўртасидаги сулҳ

Фарғона водийсида 1920 йил бошларида ҳарбий ва- зият қизил армия фойдасига кескин ўзгарди. Мада- минбек вақтдан ютиш учун совет кўмондонлигига яраш музокаралари бошлашни таклиф қилди. 1920 йил 6 март- да Скобелев (ҳозирги Фарғона) шаҳрида Мадаминбек билан 2-Туркистон ўқчи дивизиясининг бошлиғи Николай Андреевич Верёвкин-Рохальский (у кейинчалик генерал-лейтенант ҳарбий унвонига сазовор бўлган ва 1984 йили 91 ёшида Москвада вафот этган) ўртасида яраш битими имзоланган. Совет ҳокимияти то- монига Мадаминбек билан бирга унинг ўнлаб қўрбошилари ва 3 500 йиғити ҳам ўтган (РГВА, 110-фонд, 1-рўйхат, 79-иш, 10-варақ).

Мазкур сулҳ магни Скобелев шаҳридаги босмахонада ўзбек (эски ўзбек ёзуви – араб имлосида) ва рус тилларида 1920 йилда махсус босилиб, ҳамма жойга тарқатилган. Ушбу яраш битими- да Мадаминбек (Муҳаммад Аминбек Аҳмадбеков) маълум шарт- лар асосида совет ҳокимиятини тан олди. Магнинг асл нусхаси Москвада – Россия давлат ҳарбий архивида сақланади. Қуйида сулҳ магни тўлиқ келтирилади:

Мадаминбек билан сулҳ шартномаси тузилганлиги

Муслулмон армияси қўмондони Мадаминбек ва 2-Туркистон ўқчи дивизияси ҳарбий қўмондонлиги орасидаги битим магни, 1920 йил, 6 март. Скобелев шаҳри.

Биз қуйида имзо чекувчилар: бир томондан, 2-Туркистон ўқчи дивизияси командирини Верёвкин-Рохальский ва дивизиянинг ҳарбий сийёсий комиссари Сленченко, Туркистон фронтини Инқилобий ҳарбий кенгаши буйруқлари асосида ҳаракат қилиб, иккинчи томондан, муслулмон армияси қўмондони Муҳаммад Аминбек Аҳмадбеков ушбу мазмундаги қуйидаги битимни туздиқ:

Мен, Муҳаммад Аминбек, менга тўлиқ розилик билдирган ўз армиям, қўрбошилларим ва ходимларим билан бирга тантанана- ли суръатда баён қиламанки, совет ҳукумати ташаббуси билан бизнинг сулҳ шартномаси, унинг барча буйруқлари ва фармойиш-

ларини қуйидаги шартларимга амал қилишгани ҳолда бажаришга ваъда бераман:

1. Совет ҳукумати Туркистон фуқаролари ҳаётини йўлга қўйишда шариат асосларини сақлаб қолиб, меҳнаткашларнинг манфаатларини ифода этиб, аҳли исломга мавжуд шариат асос- лари, яъни муслулмонларнинг маҳаллий шарт-шароити ва урф- одатларини қўллашга рухсат берганида.

2. Отрядимнинг доимий қароргоҳи Наманган шаҳри этиб та- йинланганида.

3. Мен, бошқа фронтларга чиқмасдан, вақтинча Фарғона та- сарруфида, совет ҳокимиятини ҳар томонлама ҳам ички, ҳам ташқи душманлардан ҳимоя қилишга ваъда бераман.

4. Қўшинда хизмат қилаётган барча руслар тўла овоз этилади ва хоҳишларига биноан қўшинимда хизматда қолишлари мумкин.

5. Шу йилнинг 13 мартидан кечикмай ўз вакилларим билан Туркистон фронтини Ҳарбий инқилобий кенгаши ва Туркистон мар- казий ҳокимиятига содиқ эканимни билдириш учун Тошкентга бо- ришга сўз бераман.

2-Туркистон ўқчи дивизияси бошлиғи Верёвкин-Рохальский.

Ҳарбий сийёсий комиссар Сленченко.

Муслулмон армияси қўмондони Мадаминбек.

(РГВА. 110-фонд, 1-рўйхат, 79-иш, 10-варақ.)

Мадаминбек нима учун қизил армия кўмондонлиги би- лан яраш битимини имзолаб, совет ҳокимияти томонига ўтди? У нима учун совет режимига қарши куролли курашни эрта тўхтади? Бу саволларнинг жавоби 90 йилдан ортиқ вақт мобай- нида тадқиқотчиларни ўйлантириб, турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Совет даврида ҳам, бугунги мустақиллик йил- ларида ҳам Мадаминбекнинг ўша пайтдаги ҳаракати турлича талқин қилинди ва изоҳланди. Бизнингча, Мадаминбек томони- дан амалга оширилган ушбу қадам пухта ўйланган дипломатик тадбир бўлиб, бу ҳолатни қуйидагича таҳлил қилиш ва изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, Мадаминбек бошчилигидаги қўшин 1920 йил бошларида қизил армияга қарши олиб борилган бир қатор жангларда кучлар нисбати тенг бўлмаганлиги учун мағлубиятга учраган эди. Мадаминбек ихтиёридаги айрим қўрбошиллар совет ҳокимияти томонига ўтишган, баъзилари эса ўзларича мустақил ҳаракат қилишни афзал кўришган.

Иккинчидан, К. Монстров бошчилигидаги крестьянлар армияси Мадаминбек билан ўртада тузилган битимга хиёнат қилиб, қизил армия томонига ўтиб кетди. Куролли муҳолифат сафидаги бундай парчаланиш Мадаминбек кўшинининг ҳарбий куч-қуввати пасайишига олиб келди.

Учинчидан, 1920 йил қишида Мадаминбек билан Фарғона вилояти ва Туркистон АССР раҳбарлари (ўлкадаги миллий коммунистларнинг етакчилари Низомиддин Хўжаев, Турор Рисқулов, Назир Турақулов ва б.) ўртасида айрим алоқалар бўлган. Архив манбаларида ёзилишича, Туркистон АССР Марказий Ижроия Кўмитаси раиси Т. Рисқулов кўрбоши Мадаминбек кўшинига бўлгуси Турк (Туркистон) Республикасининг ҳарбий кучлари сифатида умид боғлаган. Бу пайтда РКП(б) ўлка Мусулмонлар бюросининг раиси, Туркистон АССР МИК раиси каби масъулавозимларда фаолият кўрсатаётган Т. Рисқулов Туркистон АССР ўрнига Турк Республикаси тузиш тарафдори бўлиб, у совет ҳукумати бошлиғи ва большевиклар партияси раҳбари В. Ленин олдида 1920 йил май ойида Бутун Россия МИК ва РСФСР ХКСнинг Туркистон комиссияси (Турккомиссия) ва Туркистон фронти (Туркфронт)ни тугатиш масаласини кескин равишда қўйган эди. Мадаминбек совет ҳокимияти томонига ўтгач, айнан Т. Рисқулов ва Н. Хўжаев кўмаги билан унинг Турк Республикаси ҳарбий кучларида кўмондонлик қилиши мўлжалланган.

Нихоят, тўртинчидан, қизил армияга қарши 2 йилдан ортиқ давом этаётган куролли курашда Фарғона аҳли ҳолдан тойган эди. 1920 йил бошларида РСФСР марказидан янги қизил армия қисмларининг Фарғона водийсига ташланиши, Туркистон фронти кўмондони М. Фрунзенинг шаҳсан ўзи Тошкент ва Фарғонага келиб, ҳарбий ҳаракатларга бевосита кўмондонлик қилиши, шунингдек, Самарқанд вилоятида истиқлолчиларга қарши ҳарбий ҳаракатларнинг авж олдирилиши, қизил армия томонидан Хива хонлиги ҳудудининг босиб олиниши ҳамда Бухоро амирлигига ҳарбий таҳдиднинг кучайиши ва босқинга пухта тайёргарлик кўрилиши кўзюлончилар аҳволини оғирлаштирди. Шунингдек, қизил армияга қарши куролли ҳаракат сафарида ва халқнинг айрим табақалари орасида совет ҳокимияти билан ҳамкорлик қилиш ва уни эътироф этиш кайфияти устунлик қила бошлади.

Қураш жараёнида бундай ҳолатлар билан Мадаминбек ҳисоблашмаслиги мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам Мада-

минбекнинг совет ҳокимияти томонига ўтиши ўша пайтда айрим кўрбошилар ўйлаганидек сотқинлик деб тушунилмаслиги, балки Мадаминбек реал вазиятдан келиб чиқиб, ўз ҳарбий қудратини сақлаб қолиш ва ортиқча қон тўқилишининг олдини олиш мақсадида ушбу қалтис қадамни ташлашга мажбур бўлган, деб баҳоляниши лозим.

1920 йил 9 мартда Мадаминбек ўзининг энг яқин ёрдамчилари билан Тошкентга келиб, Туркистон фронти штабида бўлди ва кўмондон М. Фрунзе билан учрашди. [Тошкентда бўлиб ўтган бу учрашувлар акс эттирилган ноёб суратлар илк марта 2008 йили «*JahnatMarkop*» журналида эълон қилинди. (Қаранг: Ражабов К. Мадаминбек // «*JahnatMarkop*», 2008/Mart, 52–61-бетлар)].

Мадаминбекка қарши курашган қизил армия командирларидан бири М. Поликовский кейинчалик ёзишгача, «Мадаминбек тақдирдаги бу бурилиш, менинг назаримда, омадсиз одамнинг мунофиқлиги эмас, воқеаларга муносабатини ўзгартирган одамнинг қонуний қўйган қадамидек кўринди... Ўзи учун энг қулай бўлган пайтда у қуролини ташлади».

Афсуски, ушбу яраш битимидаги бандлар совет кўмондонлиги ва қизил армия раҳбарлари томонидан бажарилмади. Туркистон комиссияси раисининг ўринбосари В. Куйбишев Фарғона фронти раҳбарларини қоралаб, ўша пайтда шундай ёзган эди: «...Бу битим шу ҳолида сиёсий соҳада ҳам, ҳарбий соҳада ҳам ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин... Битимнинг 1-банди бизни Фарғонада ва ҳатто Туркистонда фуқаролар орасида олиб боражак ишларимизни чеклаб қўяди ва совет ҳокимиятига ёт бўлган мезонларга амал қилишга мажбур этади». У битим маънада бошқача шарт-шароитлар кўрсатиб, шартномани қайтадан тузишни, «Мадаминбекни аста-секин шайтидан тушириб, уни оддий бир итлоат этувчи киши даражасига келтириб қўйиш»ни буюрди (РГВА, 110-фонд, 3-рўйхат, 285-иш, 82, 95, 102, 149-варақлар).

Умуман олганда, ҳали сулуҳ музокараларининг иккинчи кунини – 5 мартдаёқ қизил армия вакиллари томонидан Мадаминбекка нисбатан турли тазйиқлар бўлган эди. Мадаминбек дивизия командири Н.А. Верёвкин-Рохальскийга қарага: «Мен сизлар билан битим тузишга чин юракдан келанман, сизларга қандайдир туюқ қўймоқчи эмасман ҳамда ўзим ҳам туюққа тушишни хоҳламайман. Сизлар менга ишонмас экансизлар, биз урушни давом эттиришга мажбурмиз... Биз талон-торож билан

ини улланмаганмиз, шу туфайли тавба қилишимизга ҳожат йўқ», — деган эди (РГВА, 110-фонд, 3-руйхат, 285-иш, 58–62-варақлар).

Таслим бўлган кўрбоши гуруҳлари ўрнида совет кўмондонлиги томонидан қизил армия таркибига Охунжон (Нурмухамедов), Маҳкам Ҳожи (Мирзараҳимов), Тўйчи ва Мулла Эргаш бошчилигида ҳали 1920 йил февралда 4 та отликлар полки тузилган эди. Кейинчалик Мадаминбекнинг йигитлари хисобига Туркистон фронти кўмондонининг 1920 йил 30 апрелдаги буйруғига биноан Марғилон ўзбек отлик полки ташкил қилинди. Полк командири қилиб Мадаминбек, унинг ўринбосарлари этиб эса кўрбоши Соли Маҳдум ва ҳарбий комиссар (военком) Антонов тайинландилар.

Хуллас, большевиклар билан тузилган яраш битимидаги бандлар қизил армия раҳбарлари томонидан бажарилмади. Бунинг устига, курашни давом эттираётган истиқлолчилар ўртасида Мадаминбекнинг нуфузи тушиб кетди. Кечагина Туркистондаги куrollи ҳаракатнинг тан олинган доҳийси бўлиб турган Мадаминбек жуда қийин аҳволга тушиб қолди. Бир томондан, большевиклар унинг самимийлигига шубҳа билан қарашан. Иккинчидан, айрим кўрбошилар вазиятга тўғри баҳо бера олмай Мадаминбекни хомликда айблашди. Бутун Россия МИК ва РСФСР ХКСнинг Туркистон комиссияси кўрсатмалари асосида ҳаракат қилаётган Туркистон фронти кўмондонлиги ва Фарғонадаги большевистик раҳбарлар Мадаминбек ва таслим бўлган бошқа кўрбошилар ҳамда уларнинг йигитларидан истиқлолчилик ҳаракати сафларини парчалаш, қизил армияга қарши ҳаёт-мамоат жанларини изчил давом эттираётган истиқлолчилар ўртасига низо солиш, ҳагто уларга қарши курашда фойдаланиш учун уринди. Мадаминбекнинг Марғилон яқинидаги Тошлоқ шаҳарчасида жойлашган қароргоҳи большевикларнинг махсус хизмат вакиллари — чекистлар ва турли айбқочиларга тўлиб кетган эди. Улар Мадаминбек бостан ҳар бир қадамдан Скобелев ва Тошкентдаги қизил армия ҳарбий кўмондонларини мунтазам хабардор қилиб туришган.

Сирли ҳалокат ва зиддиятли фикрлар

Мадаминбекнинг ўлими тўғрисида ўз даврида ҳам, ҳозир ҳам турлича фикрлар айтилган. Буюк саркарданинг сирли ҳалокати ва зиддиятли қисмати қарийб бир аср мобайнида турли тадқиқотчилар диққат марказида турибди. Бу ҳақдаги баҳс-мунозаралар XXI аср бошла-казида ҳам тўхтамаяпти. Мадаминбекни ким ва қандай шароитда ўлдирди? Унинг ўлими кимга керак бўлди? Биз ихтиёриймизда мавжуд архив ҳужжатлари, замондошларнинг хотиралари ва айрим тадқиқотлар асосида ушбу саволларга имконият доирасида жавоб беришга ҳамда Мадаминбек ўлими тафсилотларини баҳоли қудрат кўрсатишга ҳаракат қиламиз.

Мадаминбек совет ҳокимияти вакилларига таслим бўлгач, 1920 йил баҳорда Фарғона водийсидаги истиқлолчиларнинг энг йирик намояндаси Шермухаммадбек кўрбоши эди. Қизил армия кўмондонлиги Мадаминбекдан кечаги маслақдоши ва сафдоши, бутунги кунга келиб эса ғоявий мухолифи ва рақибига айланган Шермухаммадбек билан музокаралар олиб боришни ҳамда уни совет ҳокимиятига таслим бўлишга кўндиришни талаб қилаётганди. Шермухаммадбекнинг ўзи ҳам Мадаминбекка мактуб юбориб, музокаралар учун шахсан уни ўз қароргоҳига таклиф қилди.

1920–1924 йилларда Фарғона вилояти партия кўмитасининг қотиби ва Туркистон АССР Марказий Ижроия Кўмитаси раиси лавозимларида ишлаган Иномжон Хидиралиев (1891–1928) томонидан 1923 йил 25 июнда тайёрланган «Фарғонадаги босмачиликнинг тарихий шарҳи (Хидиралиевнинг шахсий кузатишлари)» деб номланган расмий ҳужжатда Фарғона водийсида истиқлолчилик ҳаракатининг вужудга келиш сабаблари ва моҳияти, кураш динамикаси, кўрбошилар ва уламолар фаолияти, қизил армия ва «босмачилар» ўртасидаги жанглар билан биргаликда Мадаминбек ҳаётининг сўнги кунлари ва унинг ўлдирилиши тўғрисида муҳим маълумотлар бор. Ҳалокат тафсилотлари тўғрисида бошқа ҳужжатларни биз ҳозиргача архивлардан топа олмадик. Ихтиёриймизда мавжуд бу ҳужжат (уни ушбу сағрлар муаллифи 2010 йилда «Тарихнинг номаълум саҳифалари» (2-китоб) номли ҳужжатлар тўпламида эълон қилишга муваффақ бўлди) маълумоти асосида биз Мадаминбек ўлими тафсилотларини ёригишга ҳаракат қиламиз.

Фаргона fronti Инқилобий харбий кенгаши (реввоенсовет) рухсати билан Мадаминбек 260 нафар аскардан иборат отряд билан Учкўрғондаги харбий гарнизондан йўлга чиқиб, Шермухаммадбек ва Холхўжа Эшон қароргоҳига жўнайди. Марғилон ва Улч уездларида фаолият кўрсатаётган иккала кўрбоши ихтиёрида бу пайтда 250 йигит бўлган. Мадаминбек отряднинг асосий қисмини йўлда қолдириб, кичик бир гуруҳ билан кўрбошилар ҳузурига боради. И. Хидиралиев томонидан тайёрланган расмий хужжатда келтирилишича, Шермаг (Шермухаммадбек) ва Холхўжа (Холхўжа Эшон) ўз қароргоҳига етиб келган Мадаминбек ва йигитларини қуролсизлангандириб, уларни асир олишди. Улар Мадаминбек муҳри урилган хаг тайёрлаб, Учкўрғондаги гарнизонга жўнатишди. (Учкўрғон шаҳри айни пайтда Наманган вилояти Учкўрғон туманининг марказидир – Қ.Р.) Бу хагда Шермухаммадбек ва Холхўжа совет ҳокимияти томонига ўтганлиги ҳамда Мадаминбек билан бир-галликда улар бу ерга бораётганлиги хабар қилинган эди. Қизил аскарлар гарнизонда бу пайтда 150 киши бўлиб, уларнинг тенг ярми меҳмонларни кутиб олишга жалб қилинади, қолган иккинчи ярми эса хордиқ чиқараётган эди. Шермухаммадбек ва Холхўжа гуруҳи Мадаминбекнинг совет байроғи остида гарнизонга тўсатдан ҳужум қилади, бунинг натижасида гарнизоннинг ярми қириб ташланади ва кўнлаб қурол-яроғ ўлжа олинади. Гарнизоннинг қолган қисми Мадаминбек билан нима юз берганлигини билмасдан, Скобелев (Фарғона) шаҳрига Инқилобий харбий кенгаш номига хабар юбориб, Мадаминбек совет ҳокимиятига хиёнат қилганлиги ва гарнизонга ҳужум уюштирганлигини айтади.

И. Хидиралиевнинг ёзишича, бу ҳодисадан довдираб қолган Инқилобий харбий кенгаш барча таслим бўлган «босмачилар»ни қуролсизлангандиришга киришган. «Босмачилар»нинг бир қисми қуролсизлангандирилган, бир қисми эса ўз ихтиёри билан қуролини топширган, бир қисмида қурола қолган, яна бир қисми совет ҳокимиятидан «босмачилар» томонига қайта қочиб утган. Мадаминбекнинг асирликда эканлиги узок вақтгача номаълум бўлиб турган, фақат бир неча ойдан кейин аниқ бўлишича, Мадаминбек бирмунча муддат асирликда бўлган, сўнгра Холхўжа томонидан ўлдирилган. (Қаранг: *Ўзбекистон МДА. 17-фонд, 1-рўйхат, 336-ипш, 224-240-варақлар; Ражабов Қ. Босмачилик*

ҳаракатига оид икки хужжат // *Тарихнинг номаълум саҳифалари. [Илмий мақолалар. Хужжат ва материаллар. Хотиралар].* Иккинчи китоб. – Тошкент: O'qituvchi, 2010. 195–245-бетлар.)

Бу мулоҳазалар, яна таъкидлаيمиз, Туркистон АССРда ўша йилларда масъул лавозимларда ишлаган миллий раҳбар ходимлардан бири Иномжон Хидиралиев томонидан 1923 йилда тайёрланган хужжатдан олинган. Бу пайтда Мадаминбек вафот этганига 3 йил тўлган, бироқ Фарғона водийси ва Туркистон минтақасида совет режимига қарши қуроли ҳаракат ҳали давом этаётган мураккаб бир давр эди. Шароит тақозоси билан «босмачилар», яъни истиқлолчиларга қарши курашаётган И. Хидиралиев ўз шахсий кузатишларида бу ҳаракатга холис баҳо беришга уринса ҳам, бироқ уни «босмачилик» ҳаракати деб ёзишга мажбур бўлган. Демак, бу ўринда И. Хидиралиевнинг Мадаминбек ҳаётининг сўнги кунлари, у билан Шермухаммадбек ва Холхўжа Эшон ўртасидаги мураккаб муносабаблар тўғрисидаги мулоҳазалари, Мадаминбекнинг асирликда Холхўжа Эшон томонидан ўлдирилиши тўғрисидаги фикрига биз танқидий ёндашишимиз лозим. Шу билан бирга, ушбу сатрлар муаллифи томонидан сўнги 20 йилдан ортиқ вақт давомида яратилган Туркистондаги истиқлолчилик ҳаракати тарихига оид тадқиқотларда Мадаминбек ўлимини ёритишда ушбу тарихий хужжат асос қилиб олинганлигини ҳам бу ўринда эътироф этмоқ лозим.

Мадаминбек ўлими тўғрисида Ўзбекистон ва хорижда яратилган айрим тадқиқотларда эса бутунлай бошқача фикрларни учратиш мумкин.

Хорижда яшagan ватандошимиз Шаҳиддин Ясавийнинг «Туркистон аччиқ ҳақиқатлари» (Истанбул, 1984) китобида келтирилишича, Шермухаммадбек кўрбоши бағрак Йўлдош Охунбобоев (у 1925–1943 йилларда Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси раиси ва Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми раиси лавозимларида ишлаган) иволарига учиб, Холхўжага Мадаминбекни қатл қилишни топширди. Бу пайтда И. Охунбобоев ҳам қизил аскарлар, ҳам истиқлолчиларга хизмат қилган. Шермухаммадбек кейинчалик воқеанинг асл моҳиятидан хабардор бўлган, И. Охунбобоевни жазоламоқчи бўлганида уни ҳеч қасрдан қидириб топа олмайди.

Ўзбекистонлик файласуф олим Иброҳим Каримовнинг ёзишича, Мадаминбек кўрбошилар томонидан асирга олинган,

Шермухаммадбек яқинда қизил армия томонига ўтган олириқлик Тўйчи ва Қорабой кўрбошилларга мактуб юбориб, унда Мадаминбекни ҳибсга олгани ҳақида гапириб, уларни қайтадан ўз кўшинлари сафига қўшилиб, қизил аскарларга қарши курашни давом эттиришни сўрайди. Тўйчи ва Қорабой кўрбошиллар эса Фарғона fronti махсус бўлимининг таклифига мувофиқ Шермухаммадбекка мактуб юбориб, «Мадаминбекнинг калласини жўнагсангиз, гашингизга ишониб, сиз томонга ўтамыз», дейишган. Сўнгра Холхўжа уламолар кенгашининг фатвоси билан, тўёки Шермухаммадбекнинг розилиги билан, Сурматош деган жойда Соқи жаллоднинг қўли билан Мадаминбекни сўйдиради. Кейин Холхўжа Мадаминбекнинг калласини хуржунга солиб, Назар деган йилгидан уни Тўйчи ва Қорабой кўрбошилларга жўнатиб юборади. Бу кўрбошиллар Мадаминбекнинг калласини махсус бўлимга олиб боришган. Махсус бўлимдагилар Тўйчи билан Қорабойга миннатдорчилик билдириб, уларга айтишган: «Қатта бир душмандан қутулдик, хуржунга 500 та ўқ солиб, каллани қайтариб юборинглар». (*Иброҳим Қарим*. Мадаминбек [Ижтимоий-фалсафий очерк]. – Т.: Ёзувчи, 1993. 63–64-бетлар.)

Афсуски, нафақат совет даврида яратилган тадқиқотларда, балки мустақиллик йилларида эълон қилинган кўплаб китобларда ҳам Мадаминбек кўрбоши Шермухаммадбек томонидан ўлдирилган, деган янгилик фикр ускуворлик қилган. Холбуки, ҳатто совет идоралари раҳбарлари томонидан ўша пайтда тайёрланган архив ҳужжатларининг далолат беришича, Мадаминбекнинг сирли ўлимида Шермухаммадбекнинг мутлақо алоқаси бўлмаган. Кейинчалик коммунистик мафкура миллий истиқлол учун курашган Шермухаммадбек ва сафдошларининг номларини бадном қилиш учун бу ўйдирмани тўқиб чиқарган ва уни ўз гумашталари орқали ўзбек халқи онига сингдирган. Совет даврида такрорланавериб сийқаси чиққан бу ўйдирмани файласуф профессор И. Каримов 1993 ва 2000 йилларда нашр қилинган китобида янгича оҳангда такрорлаб, жамоатчилик фикрини чалғитиш билан овора бўлди.

Хуллас, расмий тарихта кўра совет кўмондонлиги томонидан музокаралар ўтказиш учун кўрбошиллар орасига юборилган Мадаминбек Учқўрғон шаҳри яқинидаги Қоровул қишлоғида 1920 йил 14 майда хиёнаткорона ўлдирилган. Мадаминбекнинг қабри хозирги Қирғизистон ҳудуди – Олой воҳасидаги Шитай

қишлоғидадир. Бу манзил XX аср 20-йилларидан бошлаб то хозиргача ўзбек, қирғиз ва бошқа туркий халқларнинг зиёратгоҳ масканига айланган. Қабр устида ўрнатилган мрамартошда «Туринг, бегим, гуноҳларни ювайлик, босқинчини Она юртидан қувайлик!» деган шеърый биттик лотин имлосида ўзбек тилида ўйиб ёзилган. Шеърый матн остида қиличнинг расми акс эттирилган.

Шундай қилиб, Мадаминбек сирли ва ноаниқ вазиятда ҳалок бўлди. Унинг ўлимидан ҳам совет кўмондонлиги мафкуравий мақсадларда фойдаланиб, бу ҳолатдан истиқлолчилик ҳаракати сафларини парчалашда, кўрбошилларни бир-бирига қарши қўйиш ва гижтижлашда фойдаланган. Коммунистик мафкура тинч аҳоли вакиллари дунёқарашига ҳам ўз ғояларини сингдириб, жамоатчилик фикрини «қонхўр кўрбошилларга нафрат руҳида шакллантирган. Аслини олганда Мадаминбек ўлимидан энг аввало қизил армия кўмондонлиги ва совет ҳокимияти раҳбарлари манфаатдор эди. Чунки Мадаминбек тирикчилиги пайтида у билан совет ҳокимияти томонига ўтган кўрбошиллар ва йилгиларни жазолаш имконияти бўлмаган. Мадаминбек ўлдирилгач эса большевиклар уларни шafқатсиз равишда жазолаган. Аммо Мадаминбекнинг макъеи жуذا баланд бўлганлиги учун айрим кўрбошиллар унга ёт кўз ва ҳасад билан қараганлиги ҳам ҳақиқатга зид эмас.

Совет кўмондонлиги «Мадаминбекнинг ўлими билан Туркистон Мухторияти ва миллий мафкура учун кураш ҳам ўлади», деб хомхаёлга боришган эди. Мадаминбекни ўлдирган кимса Холхўжа Эшон қўл остидаги Соқи жаллод бўлса-да, аслида унинг ҳақиқий қотили большевикча режим раҳбарлари эди. Чунки Мадаминбек ўлими сценарийсини ҳам Туркистон фронтининг Махсус бўлим ходимлари аввалдан пухта режалаштиришган ва улар ўз муаххш ниётларини Тўйчи ва Қорабой сингарии худбин кўрбошиллар орқали Холхўжа Эшоннинг қитиқ па-тига теккан ҳолда унинг йилгити Соқи жаллод қўли билан амалга оширишган. Холхўжа Эшон билан Мадаминбекнинг ўзаро муносабатлари аввалдан келишмаган. Хуллас, Мадаминбек йўқ қилинган, эртасигаёқ истиқлолчилардан аёвсиз ўч олишга киришилди.

Мадаминбек билмдонлиги ва ташаббускорлиги, ўзининг демократик қарашлари ва ҳарбий салоҳияти билан бошқа

кўрбошилардан анча усгун турган. У халқ орасида кучли меҳр-муҳаббат ва кагта обрўга эга эди. Табиийки, бундай миллий қаҳрамон ва миллий мафкура тарафдори бўлган ҳамда миллий ғоя ва истиқлол учун оташин курашган Мадаминбек сингари йўлбошчи совет режими учун жуда хавфли бўлган. Шу сабабли ҳам Мадаминбекнинг халқ бўлишидан биринчи навбатда улар манфаатдор эди. Адолат юзасидан айтганда, Мадаминбекнинг айрим ишлари баъзи ўзбилармон кўрбошилар ва уламоларга ҳам ёқмасди. Истиқлолчилик ҳаракатидаги бундай зиддиятли ҳолатлар Мадаминбек қисматиининг фожиали туташида ўз таъсирини ўтказмасдан қолмади.

Мадаминбек образи халқ оғзаки ижодида

Мадаминбек фожиали равишда ҳалок бўлса ҳам, унинг порлоқ номи Туркистон истиқлолчилари ўртасида тилларда дoston бўлишда давом эъди. Мадаминбек ҳақида турли кўшиқлар тўқилиб, истиқлолчилар томонидан куйланди. Биз Мадаминбек ҳақида халқ ўртасида тўқилган «Фарғонажон» кўшигини куйида келтириб ўтамыз.

Фарғонажон

(кўшиқ)

Маргилоннинг бозорида
Тилланиқчи равотлар қани?
Гўрўғлининг Гиротидай
Беклар минган отлар қани?

Фарғонажон, Фарғонажон –
Ботирлар туққан онажон,
Мадаминбекнинг диёрида
Юраги ёнган зотлар қани?

Жаннатмакон дерлар сени,
Жаннатмаконлар қани?
Томлари томга туташган
Гул Шохимардонлар қани?

Фарғонажон, Фарғонажон –
Ботирлар туққан онажон,
Ер чангитган, от ўйнаган
Паҳлавон ўғлонлар қани?

Нега маъюс, нега жимсан,
Сен онамсан, сен синглимсан,
Ким эдинг энди кимсан,
Нодири давронлар қани?...

(Мадаминбек хотирасига бағишланган «Фарғонажон» номли ушбу кўшиқ матни 1990 йили тарихчи Илҳомжон Жамолов томонидан Фарғона вилояти Олтиариқ тумани Янгиараб қишлоғида яшовчи Абдусаттор Қодиров (1930 йил туғилган)дан ёзиб олинган. Ушбу сағрлар муаллифи кўшиқ матнини тақдим қилганлиги учун И. Жамоловга ўз самимий миннатдорчилигини билдиради. Кўшиқ матни илк марта муаллиф томонидан 2005 йилда «Ўзбек тили ва адабиёти» журналыда эълон қилинди.)

Архивдаги махфий хужжаглар тавоҳал берилгича, Мадаминбек ҳақидаги ана шундай кўшиқлардан бирини Туркистондаги жадидчилик ҳаракатининг йириқи намоюдаси Мунаввар қори эшитиб, унга «мазмуни жуда чиройли», деб юқори баҳо беради ва кўшиқ матнига айрим тузатишлар киритади. Кўшиқ сайқал тошпач, у бутун Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракати иштирокчилари ва халқ ўртасида жуада машхур бўлиб кетади.

Мадаминбек тўғрисида Фарғона водийсидаги аҳоли ўртасида совет даврида ҳам турли нақллар ва хангомалар юрган. Бу хангомаларда Мадаминбек қиёфаси жўмарда инсон, ҳарбий кўмондон, саркарда ва давлат арбоби сифатида кўрсагилган.

Ана шундай хангомалардан бири Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджоннинг «Олтиариқ хангомалари» китобида куйидагича келтирилган:

«Хоким отани 30-йилларда партияга қабул қилмоқчи бўлишибди. Колхозга вакил бўлиб келган киши синаш учун: «Қани айт-чи, товариш Сталиндан олдин ҳукуматимизни ким бошқарган?» – деб савол берибди. Ёш суви эса тиржайиб туриб: «Шуниям билмай ўлибманми, товариш Мадаминбек бошқарганда», – деган экан». (Анвар Обиджон. Олтиариқ хангомалари [Ҳажвия ва хангомалар]. – Топкент: Маънавият, 1999. 9-бег.)

Шундай қилиб, Мадаминбек ўзининг қисқа ва ёрқин ҳаёти давомида Туркистон мустақиллиги учун кураш саҳифаларидан ўзига хос ўрин эгаллашга лойиқ қагга жасорат кўрсатди. Мадаминбек кўрбошининг фаолияти, душманга қарши аёвсиз жанглар, Туркистон истиқлоли учун кураш жараёнида 28 ёшида ноҳуд бўлиши, Мадаминбекнинг ўлимидан кейин яна кўп йиллар давом этган миллий озодлик ҳаракати, пиروвардида бу ҳаракатнинг мағлубиятга учраниши Ўзбекистон тарихининг шонли ва зафарли, айни пайтда фожиаги саҳифаларини ташкил қилади. Мадаминбек юрт озодлиги ва истиқлоли учун курашда кўрбон бўлди. У ўз ўлими билан бугунги мустақиллик кунларини яқинлаштирди.

✦ ✦ ✦

✦ Таниқли ҳарбий саркарда ва кўмондон Мадаминбек кўрбошининг порлоқ номи совет режими даврида «босмачи» сифатида ноҳақ қораланган ва унинг фаолияти сохташтирилган эди. Хайриятки, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, Мадаминбек каби кўрбошилارнинг табаррук номлари қайта тикланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов 1998 йил август ойида Фарғона шаҳрида бўлган митинг-да Мадаминбек шахсиятига, унинг суронли ҳаёти ва жанговар фаолиятига қуйидагича баҳо берди: «Мадаминбек муттаҳам, ўғри бўлмаган. У озодлик, адолат учун курашган». (Қараг: «Халқ сўзи», 1998 йил 11 август.) Шунингдек, у бошқа бир муносабат билан яна Мадаминбек каби кўрбошиларнинг жанговар фаолияти ва ҳарбий амалиётларига қуйидагича тўхталиб ўтади: «Ушбу ҳаракатнинг Мадаминбек каби наинки ўзининг, балки эл-юртининг ор-номуси ва шайнини ўйлаб, ўз маслақдошлари билан шу курашга отланган билимли, иродали намояндалари... бўлагинини учутмаслик лозим». (Қараг: «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2002 йил 17 май.)

Ўзбекистон халқ рассоми Малик Набиев 1999 йилда «Мадаминбек» портретини яратди. Ёзувчи ва журналист Алишер Ибодинов «Кўрбоши Мадаминбек» (1993) ҳужжатли қиссасини, ёш ёзувчи ва физик Бахтиёр Расулов «Гул ва қон водийси» (2010) тарихий романини ёзди. Мадаминбекнинг серқирра фаолияти ҳақида Ўзбекистон, Италия, Германия, Туркия, Саудия Арабистони ва бошқа мамлакаларда илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Чўлпон

БУЗИЛГАН ЎЛКАГА

(Достон)

Эй, тоғлари кўкларга салом берган зўр ўлка,
Нега сенинг бошинг узра қуюқ булут кўланка?

Ужмоҳларнинг кавсаридек покиза,

Садафларнинг донасидек тон-тоза

Салқин сувлар тоғдан ҳуйи тушаркан,

Томчилари ёмғир каби учаркан,

Нима учун йиғлар каби инграйллар?

Ёв борми, деб тўрт тарафни тинглайллар?

Табиятнинг утини йўқ утида,

Шарақ-шарақ қайнаб чиққан булоқлар

Ҳар қоронни, қўрқинч туннинг бетида

Шифо истаб келмасин дер қўноқлар.

– Бу нега?

Айт менга.

Кўм-кўк, гузал ўтлоқларинг босилгон,

Устларида на пода бор, на йилқи,

Подачилар қайси дорга осилгон?

От кишини, қўй маъраши ўрнига

– Оҳ, йиғи,

Бу нега?

Туморчалар, ҳамойиллар тақинган,

Далаларда лола барги ёпинган,

Тоғ-тошларда ўйин қилган,

Чопинган

Гузал қизлар, ёш келинлар қаерда?

Жавоб йўқми кўклардан-да, ердан-да,

Хароб бўлган элдан-да.

От минганда қушлар каби учувчи,

Эркин-эркин ҳаволарни қучувчи,

От чоғанда учар қушни тутқувчи,

Учар қушдай ёш йиғитлар қаерда?

Тоғ ағаси – сор бургутлар қаерда?

Сенинг қаттиқ сир-бағрингни кўп йиллардир эзганлар,

Сен безсанг-да, қарасанг-да кўкрагингда кезганлар

Сенинг эркин туррогингда ҳеч ҳаққи йўқ хўжалар,

Нега сени бир қул каби қызганмасдан янчалар?

Нега сенинг қалин тошинг «кет» демайди уларга?

Нега сенинг эркин кўнглинг эрк бермайди қулларга?

Нега тагин танларингда қамчиларнинг қулиши?

Нега сенинг турмушингда умидларнинг ўлиши?

Нега ёлғиз қон бўлмишидир улушинг?

Нега бунча умидсиздир туришинг?

Нима учун кузларингда туташувчи олов йўқ?

Нима учун тунларингда бўриларнинг қорни тўқ?

Нима учун заабингни уйготмайди оғу-ўқ?

Нима учун борлигингда бу даража бузгунлик?

Нима учун уч будути селларини ёғдирмас?

Нима учун куч тангриси бор кучи-ла солдирмас?

Кел, мен сенга қисқагина дoston ўқий,

Қулогинга ўтганлардан эртақ тўқий,

Кел, кўзингнинг ёшларини суриб олай,

Кел, ярали танларингни кўриб олай, тўйиб олай...

Нима учун аждарилган, йиқилган

Оғир тожнинг заҳар ўқи кўксингда?

Нима учун ёшларингни бир замон

Йўқ қилгундай темирли ўч йўқ сенда?

Эй, ҳар турли қулиқларни сиздирмаган ҳур ўлка,

Нега сенинг бўғизингни бўғиб тувар қўланка?

Анджон, 1921 йил.

(Чўлпон. Яна олдим созимни. [Роман, пьеса, шеърлар].

Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва

санъат нашриёти, 1991. 415–416-бетлар.)

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. *Аъзамхўжаев С.* Туркистон Мухторияти: миллий демократик давлатчилик қурилиши тажрибаси. – Т.: Маънавият, 2000.
2. *Война в песках.* Материалы по истории гражданской войны к XII тому. Гражданская война в Средней Азии. Под редакцией М. Горького, В.С. Иванова, И. Минца, Ф. Колесова. – М.: ОГИЗ, 1935.
3. Заключение Ферганского мирного соглашения с Мадаминбеком. – Фергана, 1920.
4. *Ибодинов А.* Қўрбоши Мадаминбек (Хужжатли қисса). – Т.: Ёзувчи, 1993.
5. *Дониёров Ш.* Мадаминбек ким эди? // «Ёшлик», 1991. №4. 24–29-бетлар.
6. *Иброҳим Қарим.* Мадаминбек (Ижтимоий-фалсафий очерк). – Т.: Ёзувчи, 1993.
7. *Қувшинов В.* Ферганский район // «Военная мысль», Кн. I. – Ташкент, 1920. – С. 258–265.
8. Мадаминбекнинг Сафоновга мактуби. Қўрбоши Султоннинг мактуби [Таржимон ва нашрга тайёрловчи Қаҳрамон Кенжа Ражаб] // «Саодат», 1993, №4–5, 17–25-варақлар.
9. *Муравейский С.* [Допухов В.] Очерки по истории революционно-го движения в Средней Азии. – Т.: Узгиз, 1926.
10. *Польковский М.* Конец Мадаминбека. Записки о гражданской войне. – Т.: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1984.
11. *Ражабов К.* Мадаминбекнинг мактуби // «Эрк», 1992 йил 8–14 октябрь.
12. *Раджабов К.К.* Истиқлолчилик ҳаракати в Ферганской долине: сущность и основные этапы развития (1918–1924 гг.). Автореферат дисс... канд. ист. наук. – Т.: 1995.
13. *Ражабов К.К.* Мустақил Туркистон фикри учун мужоддалар (1917–1935 йиллар). – Т.: Ўзбекистон, 2000.

14. Ражабов К., Хайдаров М. Туркистон тарихи (1917–1924 йиллар). Ўқув қўлланмаси. – Т.: Университет, 2002.
15. Ражабов К. Мустақил Туркистон учун мужодалалар (1917–1935 йиллар) // «Жамият ва бошқарув», 1998. №3. 46–49-бетлар; №4. 58–64-бетлар.
16. Ражабов К. Ғолиб армиянинг ... қора ишлари // «Шарқ юлдузи», 1998. №6. 163–180-бетлар.
17. Ражабов К. 20-йилларда Фарғона водийсидаги истиқлолчилик характерининг таниқли ғоявий мафкурачилари ва йўлбошчилари // «Ўзбекистонда ижтимоий фанлар», 1998. №10–11. 29–36-бетлар.
18. Ражабов К. Туркистондаги истиқлолчилик характерига мустақил давлатчилик ғоялари // «Жамият ва бошқарув», 2002. №3. 24–29-бетлар.
19. Ражабов К. Миллий озодлик ғояларининг халқ озаки ижодида акс этиши // «Ўзбек тили ва адабиёти», 2005, №3. 56–61-бетлар.
20. Ражабов К. Қўрбошиларнинг ҳарбий ташкилоти ва кўшиги бошқаруви // «Muhofaza», 2005. №3. 16–18-бетлар.
21. 18. Ражабов К. Мадаминбек // «JannatMaqon», 2008. №3. 52–61-бетлар.
22. Ражабов К. Қўрбошилар курултойлари ва уларнинг аҳамияти // Турон тарихи. Тўпلام. 2004. V қисм. – Т., 2004. 22–26-бетлар.
23. Ражабов К. Қарнилик кўрсатиш характерига Мадаминбекнинг тутган ўрни // Марғилон шаҳрининг жаҳон цивилизацияси тарихидаги ўрни. (Марғилон шаҳрининг 2000 йиллик юбилейига бағишланган халқаро илмий конференция материаллари) [Марғилон – Тошкент, 2007 йил 7–8 сентябрь]. – Тошкент-Марғилон: Фан, 2007. 111–114-бетлар.
24. Ражабов К. Теоретико-методологическая основа изучения истории вооруженного движения в Туркестане в 1918–1935 гг. // Россия-Узбекистан: история и современность (Ч. II). Журнал «ЕвроАзия». Июнь 2008. №3. – М., 2008. – С. 4–15.
25. Ражабов К. Мадаминбек // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5-жилд. – Т.: ЎзМЭ нашриёти, 2003. 368–369-бетлар.
26. Ражабов К. Туркистонда совет режимида қарши курали характер // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд. – Т.: ЎзМЭ нашриёти, 2004. 654–655-бетлар.
27. Ражабов К. Биз билган ва ... билмаган Мадаминбек // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2002 йил 17 май.

28. Ражабов К.К. Вооруженное движение в Туркестанском крае против советского режима (1918–1924 гг.) Автореферат дисс... докт. ист. наук. – Т., 2005.
29. Ражабов К. Шермухаммадбек // «JannatMaqon», 2009. №4. 34–41-бетлар.
30. Ражабов К. Босмачилик характерига оид икки хужжат [Инамджин Хидиралиев. Исторический обзор Ферганского басмачества (из личных наблюдений); Басмачество и народное хозяйство в Фергане] // Тарихнинг номаълум саҳифалари. Илмий мақолалар. Хужжат ва материаллар. Хотиралар. Иккинчи китоб. Масъула муҳаррирлар: Б. Ҳасанов, Н. Каримов. – Т.: O'qituvchi, 2010. 195–245-бетлар.
31. Собир Сайхон. Адашганлар (Қисса). Нашрга тайёрловчи Тоҳир Қаҳҳор. – Т.: Чўлпон, 1996.
32. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. Научный редактор Р.Я. Раджапова. – Т.: Шарқ, 2000.
33. Чулион. Яна олдим созимни (Роман, пьеса, шеърлар). Масъула муҳаррир ва сўзбоши муаллифи О. Шарафиддинов. – Т.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
34. Шаҳобиддин Ясавий Исмоилийх ўғли. Turkiston Aсқiq Naqiqatları (Ўзбек тилида араб имлоси билан). 2-Baskı. – Истанбул, 1984.
35. Ўзбекистон тарихи (1917–1991 й). 10-синф ўқувчилари учун дарслик. Масъула муҳаррир: Д.А. Алимова. – Т.: Шарқ, 2000.
36. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳаррир: М. Жўраев. – Т.: Шарқ, 2000.
37. Ўзбекистон тарихи (Олий ўқув юрталарининг номутахассис факультетлари талабалари учун дарслик). Р.Х. Муртазаевнинг умумий таҳрири остида. – Т.: Янги аср авлоди, 2003.
38. Vadetsi, Ali. 1917–1934. Turkistan Milli Istiklal Hareketi ve Enver Pasa. Korbasilar. – Istanbul, 1975. 1-cilt.
39. Buttino, Marco. Ethnicite ut politique dans la querre civixea propos du basmacestvo au Fergana // Saheerdu Monde russ. – Paris, 1997. P. 195–222.
40. Buttino, Marco. La rivoluzione carovolta. – Nanoli, 2003.

41. *Castagne, Joseph*. Les Basmatchis: Le mouvement national des indigenes d'Asie centrale depuis la revolution d'octobre 1917 jusquen octobre 1924. – Paris, 1925.
42. *Costagne, Jozeph*. Turkistan Milli kurtulus Hareketi (Ekim 1917 – Ekim 1924). Basmacilar. – Istanbul, 1980.
43. *Cokay, Mustafa*. Le mouvement national au Turkistan // Orient et Occident. (Paris). – 1923. №5. P. 45–47.
44. *Chokayev, Mustafa*. By. The Basmaji Movement in Turkistan // The Asiatic Review. (London), 1928. T. 24. P. 273–288.
45. *Cokay, Mustafa*. Les Soviets en Asie Centrale. – Paris, 1928.
46. *Chokayev, Mustafa*. Turkestan and Soviet Regime // Journal of the Royal Central Asiatic Society. (London), 1931. T. 18. P. 403–420.
47. *Chokatieff M.A.* Fifteen Years of Bolshevik Rull in Turkistan // Journal of the Royal Central Asiatic Society. (London), 1933. T. 20. P. 351–359.
48. *Hayit, Baymirza*. Die nationalen Regierungen von Kokand (Hokand) und der Alasch Orda: Dissertation, Munster, 1950.
49. *Hayit, Baymirza*. Turkistan im XX. Jarhundert. – Darmstadt, 1956.
50. *Hayit, Baymirza*. Turkistan zwischen Russland und China. – Amsterdam, 1971.
51. *Hayit, Baymirza*. Turkistan Rusya ile Cin arasinda. – Istanbul, 1975.
52. *Hayit, Baymirza*. Basmatschi. National Kampf Turkistans in den Jahren 1917 bis 1934. – Koln, 1992.
53. *Hayit, Baymirza*. Turkistan Devletlerinin Milli Mucadeleleri Tarihi. – Ankara, 1995.
54. *Hayit, Baymirza*. «Basmacilar». Turkistan Milli Mucadele Tarihi. (1917–1934). – Ankara, 1997.
55. *Hayit, Baymirza*. Berichte und Forschungen uber Turkistan. – Koln, 1997.
56. *Hayit, Baymirza*. Milli Turkistan hurriyet damasi. – Ankara, 2004.

Мундарижа

Сўзбоши.....	3
Мадаминбекнинг сувраги ва сийраги.....	4
Қизил армия ва большевикларга қарши курашнинг бошланиши.....	6
Мадаминбекнинг сафдошлари. Истиқлол жанглари.....	8
Қўрбошилар қурултойлари ва Туркистондаги истиқлолчилик ҳаракатининг моҳияти.....	12
Мадаминбек – Олий бош қўмондон ва ҳукумат раҳбари.....	14
Мадаминбекнинг Сафоновга мактуби.....	16
Мадаминбек ҳақидаги эътирофлар.....	18
Мадаминбек билан большевиклар ўргасидаги суҳб.....	20
Мадаминбек билан суҳб шартномаси тузилганлиги.....	20
Сирли ҳалокат ва зиддиятли фикрлар.....	25
Мадаминбек образи халқ оғзаки ижодида.....	30
Фарғонажон (қўшиқ).....	30
Чўлпон. Бузилган ўлкага (достон).....	33
Фойдаланилган манба ва адабийётлар рўйхати.....	35

Қаҳрамон Кенжаевич Ражабов,
тарих фанлари доктори

МАДАМИНБЕК

(рисола)

ўзбек тилида

Мухаррир В. Умиров
Техник муҳаррир У. Хамутов
Компьютерда матн терувчи С. Ражабова
Мусаҳҳиҳ Н. Сайдахмедова
Дизайнер Г. Насридинова
Компьютерда саҳифаловчи С. Сайдахмедов

«ABU MATBUOT-KONSALT» нашриёти.
100011, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 16-А уй.
Телефон: (+99871) 241-0169
Факс: (+99871) 241-0173

e-mail: abu_mc@uzconsult.org
abu.matbuot-consult@yandex.ru

Нашр. лиц. АЛ № 090, 16.07.2007. Босилга 23.03.2011 йилда руҳсаг эгилди.
Бичими 60×84^{1/16}. Шартли босма тобоғи 2,3. Нашр тобоғи 2,5.
Адади 2000. Бутуртма №11-024.
Баҳоси шартнома асосида.

«ABU MATBUOT-KONSALT» МЧЖ
матбаа бўлимида босилди.

“ТАРИХ ВА ТАҚДИР”

руқнида чоп этилаётган рисодалар:

1. АМИР ТЕМУР	16. АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ
2. АЛП ЭР ТУНГА (АФРОСИЁБ)	17. НАЖМИДДИН КУБРО
3. ТУН ЯБГУ-ХОҲОН	18. БАҲОУДДИН НАҚШБАНД
4. ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ	19. АЛИШЕР НАВОИЙ
5. УЛУҒБЕК	20. МАҲДУМИ АЪЗАМ
6. БОБУР	21. МАШРАБ
7. МУҲАММАД ШАЙБОНИЙХОН	22. МУҚАННА
8. УБАЙДУЛЛАХОН	23. КАТТА ЭРГАШ
9. АБДУЛЛАХОН II	24. МАДАМИНБЕК
10. НАСРУЛЛОҲХОН	25. ШЕРМУҲАММАДБЕК
11. ШОҲМУРОД	26. ЖУНАИДХОН
12. АМИР ОЛИМХОН	27. ИБРОҲИМБЕК
13. УСМОН ХУҲА	28. МУЛЛА АБДУЛҚАҲҲОР
14. ФАЙЗУЛЛА ХУҲАЕВ	29. ҲАМРО ПОЛВОН
15. АБУ АЛИ ИБН СИНО	30. ПУЛАТ СОЛИЕВ

ISBN 978-9943-336-59-9

9 789943 336599

“ABU MATBUOT-KONSALT”